

СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Лепська Н. В.,
кандидат політичних наук, докторант,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету

У статті розглядається поняття простору в геополітичному контексті. Аналізується структура геополітичного простору. Визначається еволюція геополітичного простору в аспекті його типологізації. Відзначається, що для кожної історичної епохи був властивий свій тип геополітичного простору, що відповідає певному типу суспільно-економічного укладу та організації держави. Наголошується, що ускладнення структури геополітичного простору є перманентним процесом, і його сутнісною характеристикою є ущільнення геополітичних взаємодій. Зауважується, що внаслідок цивілізаційного розвитку відбувалося і формування нових форм технологічного освоєння геополітичного простору та конкурентної боротьби між державами як провідними акторами геополітики за ресурси виживання.

В статье рассматривается понятие пространства в геополитическом контексте. Анализируется структура геополитического пространства. Определяется эволюция геополитического пространства в аспекте его типологизации. Отмечается, что для каждой исторической эпохи был присущ свой тип геополитического пространства, соответствующий определенному типу общественно-экономического уклада и организации государства. Акцентируется внимание на том, что усложнение структуры геополитического пространства является перманентным процессом, и его сущностной характеристикой является уплотнение геополитических взаимодействий. Подытоживается, что в результате цивилизационного развития происходило и формирование новых форм технологического освоения геополитического пространства и конкурентной борьбы за ресурсы выживания между государствами как ведущими акторами геополитики.

The article deals with the concept of space in a geopolitical context. The structure of the geopolitical space is analyzed. The evolution of geopolitical space is studied in the aspect of its typologization. It is noted that for each historical epoch there was inherent a type of geopolitical space corresponding to a certain type of socio-economic structure and organization of the state. It is noted that the complexity of the structure of the geopolitical space is a permanent process and its essential characteristic is the consolidation of geopolitical interactions. Attention is drawn to the fact that as a result of civilizational development, new forms of technological development of geopolitical space and competition between states as the leading actors of geopolitics for survival resources occurred.

Ключові слова: геополітика, територія, простір, геополітичний простір, типологія геополітичного простору, просторова організація світу, структура геополітичного простору.

Постановка проблеми. В умовах зростання полісуб'єктності геополітичних процесів та активізації впливу на них із боку так званих «несистемних» політичних акторів стрімко відбувається трансформація геополітичної структури світу, його просторової організації. Такий своєрідний перехідний стан спатіальності (від англ. *spatial* – просторовий, *spatiality* – просторовість) світоустрою актуалізує потребу осмислення кризи минулої моделі просторової конфігурації, де держава, як провідний актор геополітичних відносин, вже не в змозі міцно утримувати монополію у вибудовуванні системи глобального життєустрою. Більше того, географічний чинник просторового впорядкування світу, що має своє територіальне втілення і фіксується державними кордонами, поступається своїми позиціями іншим детермінантам в рейтингу критеріїв, які визначають лідерство держав щодо можливостей контролювання геополітичного простору. Натомість недержавні актори геополітичних процесів дедалі «гучніше» заявляють про власну суб'єктність. А інші чинники, на кшталт економічних, ідеологічних, інформаційно-кібернетичних, соціокультурних тощо, уможливають здатність держав утримувати авангардні позиції у визначенні глобального порядку денного та проектуванні майбутніх моделей просторової архітектури світу. Означені явища засвідчують ускладнення спатіальної геополітичної структури, що спричиняє формування нових типів просторової організації світобудови. Безумовно,

роль недієздатного «спостерігача» нової геополітичної спатіалізації для тієї чи іншої держави фактично її маргіналізує серед інших геополітичних гравців. Тому, аби уникнути та запобігти цим вкрай небажаним процесам, необхідна своєчасна наукова рефлексія сьогоденних зрушень геополітичного простору як на його локальному рівні, так і на макрорівні. Це потенційно забезпечить державам, що опікуються вирішенням цього завдання, принаймні високі стартові позиції щодо підвищення власного геополітичного статусу та ступеня геополітичної суб'єктності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика просторової структури світу та типів його спатіальної організації знаходила своє концептуальне висвітлення вже в працях фундаторів геополітики Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена, Г. Маккіндера, Н. Спайкмена, К. Гаусхофера та інших. Усім їм притаманне розуміння геополітичного простору через його географічну детермінацію (як винаток, французька школа геополітики на чолі з П. Відаль де ла Блашем, яка приділяла значну увагу соціокультурним чинникам). На зламі ХХ – ХХІ ст.ст. геополітика пододала спатіальну однорівневість, запропонувавши багатовимірність структурної організації геополітичного простору. Парадигма мультиспатіальності світоустрою була започаткована і наразі активно розвивається в західній геополітиці, однак не комплексно, а контекстуально. Типологізація та структурна впорядкованість геопростору стали предметом наукової уваги сучасних російських дослідників І. Бусигіної [1], Д. Замятіна [2], Н. Комлевої [3], М. Косолапова [4; 5], І. Окунева [6], О. Тинянової [7], В. Цимбурського [8], О. Шарапова [9] та інших, які або вводять у дискурс геополітичної спатіальності нові поняття на кшталт «геоторії» (М. Косолапов), або осучаснюють забуті як, приміром, «лімітроф» (В. Цимбурський), або ініціюють жваві академічні дискусії навколо таких феноменів, як «культурна географія», «міфогеографія», «географічний образ», «геопоетика», «сакральна географія» (Д. Замятін). Українська ж геополітика загалом доволі обережно та дещо фрагментарно осмислює сучасні напрацювання в теорії геополітики та повільно продукує власні ідеї, концепти, парадигмальні підходи, часто просто наслідуючи іноземний доробок, без критичного сприйняття його з позицій національних інтересів. Тож вітчизняні дослідники опинилися осторонь масштабної наукової дискусії, що розгорнулася в західній теоретичній геополітиці наприкінці ХХ ст. із приводу необхідності переосмислити наукову спадщину класичної геополітики та осучаснити її новими підходами щодо пізнання специфіки геопростору. Утім, позитивні зрушення є, що засвідчується перспективним науковим пошуком С. Внучко [10], М. Дністрянського [11], Р. Матвієнка [12] та інших авторів, які досліджували деякі особливості сучасної спатіальної структури світу. Означена проблематика, зважаючи на свою актуальність на тлі сьогоденних геополітичних біфуркацій, вимагає від вітчизняної наукової спільноти більш прискіпливої дослідницької уваги.

Мета статті – з'ясувати типологізацію сучасного геополітичного простору та особливості його структурної організації, що є предметом дослідницького аналізу теорії геополітики.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усієї історії становлення та розвитку теоретико-методологічної бази геополітичних досліджень відбувалася і еволюція просторової парадигми світоустрою, яка є, до речі, відправною точкою в осмисленні специфіки розподілу і перерозподілу світових владних ресурсів у контексті глобальних політичних змін у будь-який час. Теоретичне обґрунтування типології та структури геополітичного простору завжди несло на собі відбиток того соціально-економічного укладу, який визначає загальні принципи життєустрою суспільства та особливості державотворчого процесу в той чи інший період розвитку.

На наш погляд, заслуговує на увагу загальний підхід типологізації просторів, що обґрунтований М. Косолаповим. Він пропонує за вихідні критерії класифікації просторів брати такі три: 1) яку за природою частину матеріального світу організовує простір; 2) в яких екзистенційних формах проявляє себе простір; 3) що здатне обмежити цей простір. Відповідно до першого критерія автор виокремлює два типи просторів. *Фізичні* простори – це організація території, її наповнення комунікаціями та інфраструктурами. *Соціальні* простори – це сфери організації суспільства та його життєдіяльності. У свою чергу, соціальні простори структурно можуть бути поділені на: *господарські* (офіційна, неформальна та тіньова економіки); *політичні* (основні правила устрою, життя та еволюції суспільства); *культурні* (навички, ритуали, завдяки яким соціум існує як цілісність, а не як сума індивідів). За другим критерієм М. Косолапов визначає такі структурні типи соціальних просторів: *реальні* простори – мається на увазі наявність матеріально-практичного вираження, як, приміром, країнні та глобальні простори, на відміну від міжнародних; *віртуальні* простори – існують у просторі Інтернет, як, наприклад, глобальне громадянське суспільство; *психологічні* простори – втілюються в уявленнях, цінностях та асоціаціях людини (ідеології, релігії, масова свідомість). За третім критерієм найскладніше виокремити якісь типи, оскільки спочатку необхідно встановити межі простору загалом, а не якогось конкретного його різновиду. При цьому реальний простір можливо відчутти, лише подумки розділивши його на частини (об'єкт відносно іншого об'єкта). Тож тоді цей реальний простір порушується (обривається, викривляється, трансформується) якимось іншим простором. Серед меж простору доцільно виокремити: внутрішні, як обмежувачі можливостей соціуму в конкретних умовах; ресурси, їх фізична, економічна або статусна доступність; резерв часу, який може бути витрачений на відповідні спроби [4].

Науково-методологічний підхід М. Косолапова можливо екстраполювати на осмислення геополітичного простору в аспекті його типологізації та структуризації. Крім того, в певному сенсі цей підхід віддзеркалює також і еволюцію рефлексії геополітичного простору з точки зору хронології розвитку геополітичної думки від її класичного періоду, тобто з моменту її фундації, до розуміння в сучасному постмодерному дискурсі.

На момент свого становлення (к. XIX – перша пол. XX ст.) геополітика розглядала геополітичний простір як фізичний із точки зору двох його основних типів – континентального та морського – які відповідали двом типам людської цивілізації або двом типам просторової влади (сили): Влада Суші та Влада Моря. Такий погляд на типологію геополітичного простору був зумовлений специфікою тогочасного геополітичного мислення, фундамент якого складали ідеї про майже фатальний вплив географічного середовища на внутрішню та зовнішню політику держави, і завдання геополітики полягало саме в тому, щоб пояснити, яким чином і в якому ступені географічне середовище детермінує прийняття важливих стратегічних рішень державною владою. Як слушно зауважує Н. Комлева, така особливість геополітики пояснювалася специфікою індустріального суспільно-економічного укладу того часу, а саме тим, що основним типом ресурсів, що забезпечували виробництво, а значить і загальний суспільний розвиток, на той час були природні та природно-соціальні, що розташовані були в географічному просторі [3, с. 91]. Географічні чинники – це, передусім, природно-кліматичні умови. Вони з точки зору класичної геополітики визначали всі важливі характеристики буття країни: рівень її економічного розвитку, взаємостосунки з іншими країнами, потенційну можливість вести активну експансіоністську політику і її реальну імплементацію, участь в глобальному розподілі праці та розробці глобального порядку денного.

Фактично всі ці характеристики держави, що детерміновані географічними чинниками, визначають ступінь її геополітичної потуги. У будь-якому разі, держава намагатиметься її збільшити, і це є аксіоматичним та закономірним. Таким чином, інтенція до розширення власного геополітичного простору іманентно притаманна державі, є рушієм еволюції історичного процесу, в основі якого, на думку класиків геополітики, лежить конкуренція між державами, що уособлюють Владу Суші та Владу Моря, за володіння геополітичним простором, а саме за його морський та суходільний (континентальний) компоненти. Необхідно зауважити, що боротьба держав за розширення їх загального геополітичного простору (за рахунок або морського, або континентального типів простору) ведеться практично виключно військово-силовими методами, що відповідає індустріальній фазі розвитку суспільства.

Для постіндустріальної доби, коли з'являються нові джерела енергії та нові виробничі матеріали, які можуть мати і неприродне (штучне) походження, збільшується питома вага інтелектуального ресурсу, що забезпечує високу результативність процесу створення нових матеріалів, інформації як такої. А це, у свою чергу, надає державам можливість бути конкурентоздатними не тільки завдяки кількісним показникам фізично-географічних ресурсів, а й їх якісним характеристикам. Такі кардинальні зміни в суспільно-економічному укладі виводять домінацію соціального простору, а фізичний простір, хоча і дещо втрачає свої пріоритетні позиції, але ж не зникає (приміром, актуалізується повітряний та космічний простори) і продовжує функціонувати за умов вже іншого спатіального балансу, в межах якого одночасно розвиваються кілька типів геополітичного простору.

Наразі не існує одноставного розуміння типологізації сучасного геополітичного простору. Ймовірно, остаточна невіршеність цієї проблеми лише доводить той факт, що геополітичний простір є динамічним феноменом, що ускладнюється як за своїми типами, так і за структурною організацією одночасно зі змінами в суспільно-економічному життєустрої, його ресурсному забезпеченні тощо.

У цьому контексті існує принаймні кілька авторських позицій. На наш погляд, високий ступінь наукової евристичності щодо подальших спатіальних досліджень має концепція Н. Комлевої, на якій є сенс більш детально зупинитися. Говорячи про «примноження» геополітичного простору з другої половини XX ст., Н. Комлева стверджує, що до географічного простору додалися економічний, інформаційно-кібернетичний і інформаційно-ідеологічний простори як найбільш важливі для здійснення соціальних взаємодій [3, с. 93]. Авторка пропонує аналізувати ці типи простору за такими параметрами, як, по-перше, сутність, ресурси, актори та зміст взаємодій, що разом надають нам розуміння спатіальності; по-друге, сутність та швидкість змін спатіальних характеристик, тобто йдеться про темпоральність. На нашу думку, така репрезентація типів геополітичного простору є доцільною. Тож геополітичний простір як складний природно-соціальний феномен поєднує в собі атрибутивні характеристики і, власне, простору і часу. Тож геополітичний простір є системою елементів, що взаємодіють між собою, утворюючи складні структурні зв'язки. Звідси структура будь-якого типу геополітичного простору має розглядатися як така, що складається з елементів, як: 1) актори; 2) ресурси; 3) технології боротьби за ресурси.

Географічний простір (ГП) – це природні ресурси, які використовуються людиною передусім для задоволення своїх біологічних потреб. Він утворюється як сукупність фізичних та хімічних взаємодій у земному ландшафті та надрах, а також як сукупність цих взаємодій зі структурами людського

суспільства, що виробляють та споживають. Акторами ГП є нації-держави та глобальні корпорації. Боротьба за природні ресурси географічного простору – це фактично боротьба за реальне виживання та підвищення рівня якості життя суспільств країн – учасників цієї боротьби. Доки людина живиться тим, що має природне походження, доти значущість природних ресурсів, а отже і ГП, що їх вміщує, буде зберігатися. Більше того, в умовах зростання кількості населення Землі загострюється проблема дефіциту природних ресурсів, більшість із яких не відтворюється. Тому конкуренція за оволодіння ними теж стане більш жорсткою. До речі, технології боротьби за ресурси ГП ніколи не відрізнялися своєю гуманістичністю. Це, перш за все, силове захоплення, тобто війна, демографічна агресія, роздмухування сепаратистських рухів, підтримка діяльності терористичних організацій у межах ресурсних регіонів, створення з них лімітрофів тощо. Таким чином, ступінь важливості географічного простору, як і раніше, є високою.

Економічний тип геополітичного простору (ЕП) є енергомістким типом простору, оскільки забезпечує виробництво життєдайної енергії як необхідної для відтворення суспільства. ЕП фактично забезпечує перетворення природних ресурсів географічного типу простору в придатні для людського споживання. Він презентується як економічна система, «що існує в певних географічних межах», при цьому економічний простір постає як поле зосередження господарського життя суспільства, історично накопиченого капіталу, що представляє в упредметненій формі основні виробничі фонди, розвиток галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери, інноваційну та інвестиційну діяльність, включає різноманітні виробничо-технологічні й торговельно-обмінні зв'язки, охоплює сформовану систему розміщення продуктивних сил тощо. Іншими словами, ЕП складається з ресурсної, виробничо-технологічної, фінансової та інших складових» [12]. Основними акторами ЕП є держави, економічні корпорації як глобальні, так і транснаціональні. Ресурси ЕП – це, передусім, комплекс фінансово-промислового потенціалу (виробничі активи, комунікаційна інфраструктура, фінансова інфраструктура, ринки збуту тощо). Технології боротьби за оволодіння ресурсами ЕП можуть носити як відкритий характер (будівництво промислових об'єктів на території інших країн), так латентний (приховані домовленості між державами проти іншої), можуть проводитися в законодавчо-правовому полі (економічні санкції), а можуть і мати суто загарбницький характер відвертих диверсійних акцій, промислового шпіонажу і т. ін. Наразі, враховуючи наслідки глобальних економічних процесів, варто відзначити послаблення ролі держави як актора ЕП, натомість відбувається симетричне зростання ролі корпорацій у розподілі економічних ресурсів, що часто-густо має брудний маніпулятивний та політично ангажований характер.

Інформаційно-ідеологічний простір (ІІП) – це сукупність наративів, дискурсивних практик, світоглядницьких конструктів, ціннісних установок тощо, що мають на меті легітимацію експансіоністської політики тієї чи іншої держави в суспільній свідомості іншої. Зазвичай у межах ІІП відбувається широке застосування пропагандистських технологій, маніпуляцій, міфологізації під прикриттям певних культурно-освітніх проектів, грантових заходів, публічної дипломатії тощо, що узагальнено отримали назву «м'якої сили». Серед провідних акторів ІІП – ЗМІ, наукова спільнота, діячі культури. Вони, активно застосовуючи ресурси ТБ, друкованих видань, кіноіндустрії, театру, громадської думки і т. ін. здатні, з одного боку, змінити культурний (навіть цивілізаційний) код суспільства, яке є об'єктом експансії, а з іншого – імплантувати світоглядні цінності актора-експансіоніста (певної держави, етносу, цивілізації тощо), його моральні імперативи, образ життя. До речі, інформаційно-сміслова експансія може забезпечити в кінцевому рахунку розширення геополітичного простору держави-експансіоніста не тільки на його інформаційно-смісловому рівні, а й політичному, культурному, економічному, інформаційно-кібернетичному та інших, тобто максимально уможливіє закріплення за собою усього арсеналу ресурсів суспільства, що таким чином поступово втрачає сою геополітичну суб'єктність, до того ж ще й добровільно.

Інформаційно-кібернетичний простір (ІКП) – це простір кіберкомунікацій, основним різновидом яких із вкрай негативними наслідками є кібервійни. Актори державного (держави) та недержавного характеру (компанії, що виробляють та розповсюджують програмний продукт та комп'ютерну техніку) ведуть активну конкурентну боротьбу за комп'ютерні мережі, програмний продукт, кадровий потенціал. У сучасну добу інформаційного суспільства значущість ресурсів ІКП незрівнянно висока, оскільки цей тип геополітичного простору немов би наскрізно пронизує всі інші, оскільки його ресурси так чи інакше забезпечують функціонування та конкурентоздатність інших типів простору, тож і безпека держави загалом прямо залежить від ІКП. Тому його ресурси завжди є привабливими для застосування таких технологій, як кібервійни, хакерські атаки, розповсюдження комп'ютерних вірусів тощо, що в одну мить може вивести з ладу усі системи життєзабезпечення держави.

Висновки. Таким чином, сучасний геополітичний простір є складним багатовимірним феноменом, в який інтегруються такі його типи, як географічний, економічний, інформаційно-ідеологічний, інформаційно-кібернетичний. На наш погляд, типологія геополітичного простору мала б бути розширеною за рахунок виокремлення ще й когнітивного, ментального, віртуального та інших типів

геополітичної спатіальності, що є предметом наших подальших наукових розвідок. Кожний із типів геополітичного простору є, з одного боку, відносно автономним, але з іншого, вони щільно перетинаються між собою, тим самим утворюючи складно-структуровану цілісність спатіальної світобудови. Синергетичний ефект взаємодії всіх цих типів геополітичної спатіальності спричиняє турбулентні зрушення в межах загальної конфігурації світового устрою. Проте дослідження структурної організації кожного з типів геополітичного простору уможлиблює стратегічне прогнозування перебігу (хоча і нелінійного) різномірних геополітичних процесів.

Література:

1. Бусыгина И.М., Окунев И. Ю. Пространственное распределение силы и стратегии государств, или что и как объясняет геополитика. Политические исследования. 2014. № 2. С. 106.
2. Замятин Д.Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов. М.: Знак, 2006. 488 с.
3. Комлева Н.А. Несколько замечаний относительно природы и типологии геополитических пространств. Пространство и время. 2014. № 1(15). С. 90–101.
4. Косолапов Н. Пространственно-организационный подход к анализу международных реалий. URL: <http://www.intertrends.ru/fifteen/005.htm>.
5. Косолапов Н.А. От территории к пространствам: политико-исторический экскурс. Транснациональные политические пространства: явление и практика. Отв. ред. М.С. Стрежнева. М.: Издательство «Весь Мир», 2011. С. 15.
6. Окунев И. Сопряжение пространства и власти: многообразие ликов современной геополитики. Международные процессы. 2013. № 3-4 (34-35). URL: www.intertrends.ru/anniversary%20issue/Okunev.pdf.
7. Тынянова О. Н. Концепция организованного геополитического пространства: инфраструктурная организация приграничных ТВД в постклассическую эпоху. Пространство и время. 2013. Том 3. Выпуск 1. URL: <http://e-almanac.space-time.ru/index/tom-3.-vyipusk-1>.
8. Цымбурский В. Земля за великим лимитрофом: от «России-Евразии» к «России в Евразии». Бизнес и политика. 1995. № 9. URL: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/osnovi/russia/earth/>.
9. Шарапов А.К. Идентификация свойств геополитического пространства. Вестник ЗабГУ. 2013. № 05(96). С. 65.
10. Внучко С.М. Політичний простір в глобальному вимірі. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/filosofija_politologija/articles/vnuchko-s-political-space-in-global-dimension_19648.pdf.
11. Дністрянський М.С. Геополітика: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
12. Матвієнко Р.О. Механізм формування категорії «простір». Актуальні проблеми економіки. 2013. 6(144). С. 17–20.